

AZERBAJYAN ŐIRVAN BAYATILARININ HUSUSIYYETLERİ

On Some Literary Aspects of Quatrains Collected from Şirvan-Azerbaijan

Particularités de Bayati-s a Chirvan d'Azerbaïdjan

Doç. Dr. Seyfeddin GANIYEV*

ÖZET

Azerbaycan folkloru ümumtürk folklorunun terhib hissesi kimi zengin ananelere maliktir.Azerbaycan folklorunun mehelli hususiyetleri bir sıra tesirlerin neticesi olarak ortaya çikar.Tarihi,siyasi,ictimai,igtisadi,teserrüfat,etnik ve s. tesirler hüsusi geyd olunmalıdır.

Anahtar Kelimeler

Halk Edebiyatı, Azerbaycan, Bayatı

ABSTRAKT

Die Folklore von Aserbaidshan hat eine reichliche Tradition wie allgemeine türkische Folklore. Sie wird neben den regionalen Eigenschaften auch von den historischen, politischen und wirtschaftlichen Folgen beeinflusst.

Schlüsselwörter

Volksliteratur, Aserbaidshan, Bayatı

Azerbaycan folkloru hem kemiyyet ve hem de keyfiyyet bakımından zengindir. Bu zenginlik bir sıra amillerle Őertlenir. Bunlardan birincisi tarihi etnik amildir. Bele ki,Azerbaycan folkloru ilk növbede ümumtürk folklor aneneleri faktını temsil edir. Türk folkloru ise türk meneviyatının ifadesi olmakla tarihen coŐkun hadisedir. İri iri yürüşler yapan, atbelinde dünyanın enginliklerine can atan türkün yaddaŐı onun folkloru idi.Bu bakımdan,türk folkloru türkün yaddaŐ “kitabıdır”. Azerbaycan folkloru da ümumtürk folklorunun terhib hissesi kimi zengin ananelere maliktir.Bu anane eger bir taraftan onu mehaz türk folkloru kimi Őertlendirirse, eyni zamanda,hem de mehelli hususiyetlerin neticesi olmakla Azerbaycan folkloru ünvanı ile müstegil milli hadise kimi müeyyenleŐtirir.

Azerbaycan folklorunun mehelli hususiyetleri bir sıra tesirlerin neticesi

olarak ortaya çikır.Bunların sirasında tarihi,siyasi,ictimai,iktisadi,teserrüfat,etnik ve.stesirler hüsusi geyd olunmalıdır.Belli bir faktır ki,her bir mehelin öz hüsusiyetleri Őifahi hadise olan, dilden dile,elden ele gezen folklor metninde ciddi Şekilde tesir ederek,onu mehelli varianta çevirmiş olur. Bu, Azerbaycanın Şirvan bölgesinde toplanmış bayatılardan hüsusi olarak boy verir.

Bayatılar, onların türk halkları içerisinde çeŐitli adlarla mövcud olan variantları hakkınada çok yazılmıştır.Bizim burada megsedimiz heç de yazılanları tekrar etmek deyildir.Aksine,biz bu yazı ile mehelli hususiyetlerin folklor metnine getirdiyi özümlülüğü,variantlılığı Şirvan bayatılarının timsalında Őerhetmek isteyirik.

Bayatılar onları goŐanların meneviyyatı, arzu istekleri, milli karakter dünyası, üzerinde yaşadığı torpağa bağılılığı,meiŐeti ve s. hakkında poetik bilgi-

*Azerbaycan Devlet Pedogoji Üniversitesi Dilcilik ve Edebiyat Tarihi Bölümü BaŐkanı

ler daşıyır. Bu bakımdan,Şirvan bayatıları da istisna deyil. Şirvan bayatılarında eks olunmuş Şirvan bölgesi obrazının poetik hüsusiyyetlerini araştırdıkta bele bir neticeye gelmek olur ki, Şirvan bayatıları şirvanın poetik “güzgüsüdür”.Bu “güzgüde” Azerbaycanla Şirvan boyaboy görünür.

Şirvan bayatılarında öz eksini tapmış Şirvan obrazı bütöv ve dolgundur. Meselen:

Şirvanın günü gara,
Heftesi ünü gara,
Neçe oğulu şehit,
Analar günü gara.

Bu dörtlük Şirvanın gara gününde deyilib.Bayatını goşan üzünü Şirvana—Azerbaycanın türk ellerinden birine tutarak,onun adına sığınır,bu adı bedii möhüre çevirerek yaratdığı ince sözün gelbine salır.Yahut:

Şirvanda teherim var,
Altımda keherim var,
Eyil,üzünden öpüm,
Bir ağır seferim var.

Şühesiz ki,bu bayatı hansı sebebdense Şirvandan çıkıb sefere gedeni,gürbete yollananın dilinden deyilib.Düzdür,bayatının lakonik(kiçik,kısa) tutumu onda geniş tutumlu bilgi vermeye imkan yaratmasa da,bununla beraber,bayatıdaki kederin Şirvan “boyası” açık görünür.Elbette,burada mubahise etmek olar ki,şiiirdeki Şirvan adını onunla aynı hece ölçüsünde olan başka bir adla (meselen,”Şerurda teherim var”) evez edib kederin mehelli boyasını deyişmek olar ve bu halda hemin bayatının Şirvan folklor mühiti ile bağlı mehelli özünemahsusluğu itmiş olar.Bizce,bu,bele deyildir.Yani bayatıdaki Şirvan “ovgatını” tekce ondaki Şirvan toponimi bildirir.Burada insanın (şirvanlının) ayrılıktan doğan kederi öz ifadelenmesini tapır.Bu keder folklor gelbinde tezahür etmekle ne geder ictimailleşse de, yene de insanın ferdi keder hissini tezaürü olarak galmakta devam edir.Burada ayrı-

lan, el obasını terk eden Şirvanlıdır.Bu bakımdan, keder mehiz Şirvandan ayrıldıgdan doğan kederdir.Ona mekaniki yanaşmak olmaz.Şiirden geçen Şirvan toponimi hemin kederi birbaşa mehellileştirir, ona Şirvan “boyası” vermiş olur.

Şirvana paşa geldi,
Gör ne tamaşa geldi,
Yurdun azad olması,
Cok baha başa geldi.

Bu dört misralık Şirvan “dünyasında” her nesneden şirin olan azadlığın onun yolunda tökülen ganların, milli ictimai sevinc duyguları ile milli beşeri kederin tezdalı boyalarla zengin olan tablosu yaradılıb.Bu dört misrada ana yurdun doğma bir bölgesinin canlı tarihi bütün tarihi mahiyeti ile öz tezahürünü tapmıştır.Türk paşasının (türk goşununun) Şirvana gelişi, Şirvanı ermeni ve rus zülmünden azad etmesi, bu yolda ağır ganlar tökülmesi şiiirde zarif bir dille öz inikasını tapmıştır.Göründüğü kimi,bayatı gerçek tarihi hadiselerin bedii poetik “salnamesidir”.

Şirvan bayatıları elin tarihine, onun meneviyyatına, ağıl garalı günlerine tutulan aynadır.Bayatılarda dogma vetenin her bir guşesini öz adı, poetik “boy buxunu” ile görmek mümkündür:

Şamahı bazarımış,
Mirzeler yazarımış,
Şeher yandı,kül oldu,
Göy yerden bezarımış.

Bu bayatıda Şamahının (Şirvanın tarihi başkendi) şad, azad yaşadığı günlerden,sonra bu şadlığın—emin amanlığın,firavanlığın,od ocağın mehv olmasından poetik yangı ile danışılır.Bayatının ilk iki misrasında tarihi etnografik gerçeklik öz poetik menzeresini tapıb.”Şamahı bazarımış” ifadesi bir tereften Şamahının dünya tacirlerinin geldiği meşhur bazarından sorag verirse, başka bir tereften,”bazar” obrazı altında Şamahı şeheri, onun haylı küylü heyatı, gaynar paytaht(başkent) ehvalı nezerde tutulur.(Onu da geyd edek ki, vaktiyle Şama-

hıda olmuş Fransız yazıçısı Aleksandr Düma Şamahıda 25-30-dan çok bazarın olmasından söhbet açmıştır).İkinci misrada “Mirzeler yazarımış” ifadesi de mezmunu itibarile evvelki misra ile bağlıdır. Özge sözle, mirzelerin yazması Şamahının gaynar medeni hayatının ifadesidir.Ancak şehir yağlarının eli ile yanıp kül olur.Bayatı müellifi bunu beşeri felsefi, dini menevi bakımdan giymetlendirir:“...Göy yerden bezarımış”.Göy feleyi,Tanrıyı bildirir, yer ise insanları.İnsanların zülmüne artıg Tanrı da biganedir.Elbette burada Tanrının insanların emellerine bigane olmasını herfi menada gebul etmek olmaz.Tanrı dünyanın ve insanların yaratıcısıdır.Bu bakımdan,O öz yarattıklarının taleğine bigane olmaz.Fikrimizce, sonuncu misrada bayatı yaratıcısı beşer övladının emellerine sadece “hagg” mövgeyinden felsefi menevi giymet vermeye çalışır.Jani zülm erşe çıkib,sanki Tanrı da onlardan üz dönderib.

Şirvan bayatılarında hagg inam, ümid motifleri hem de mehelli obrazlar seviyyesinde öz ifadesini tapır:

Şirvanın aşığı var,
Sazı var,aşığı var,
Bele gara günlerin
Helbet bir ışığı var.

Bu bayatıda ümid obrazı var.Bu obraz mehelle mahsus medeniyetin sabit ünsürleri seviyyesinde öz gerçekleşmesini tapır.Beke ki bu şiir gara günlerden ışıklı günlere çıkmağın hesreti ile deyilib ve bu hesret, inam Şirvan dünyası için doğma olan saz aşig seneti ünsürleri ile gırılmaz bağlilikda tezahür edib.Bayatıdaki “helbet” sözü “elbette” sözünün Şirvan ağzı ile deyilişi olmagla şiirin mehelli boyasını güçlendirir.Saz ve aşig ünsürleri bayatıda sadece poetik obrazlar deyildir.Bunlar bir tereften mehelin senet göstericilerinden sorag verirse,o biri tereften bayatıdaki ümid motivi ile sık bağlilikda tezahür edir.Saz aşig ümumi bir ünsür kimi ağıl garahlı günlerin senet seviyyesinde gerçekleşme remzleridir.

Aşig öz sazi ile elini terennüm edir.Şirvan aşığı ve sazi,bu bakımdan,Şirvan ümid obrazının ayrılmaz ünsürleri olarak birge düşünülür.

Bayatını sevgi mehebbet motivi olmadan tesevvür etmek mümkün deyildir.Bu anlamda,Şirvan bayatıları da seciyyevidir.Meselen:

Piyaleler gannıdı,
Tokunma,dermannıdı.
Burda bir gız sevmişem,
Han soylu Şirvanıdır.

Bu bayatıda Şirvanlı aşigin seven gelbinin en şuh boyaları öz bedii inikasını tapmıştır.Aşigin sevgilisi de şirvanlıdır,han soyundandır.Bayatının bütün mezmunu Şirvandan sorag verir;şirvanlı aşig,onun şirvanlı sevgilisi, Şirvandan olan han nesli.Başka sözle, burada mehelli cizgiler mezmun seviyyesinde çok gabarıdır.

Şirvanın mehebbet mezmunlu bu bayatılarında bezen sevgi duyguları şen,şuh boyalı,hetta bir geder yumorlu (gülüşlü) tesvir olunmuştur:

Şamahı dağ içinde,
Güllü bardağ içinde,
Bu yerlerden gız seven
Yanacak yağ içinde.

Şair deyer gezeli,
Her söhbeti mezeli,
Dedim:ay gız,sen kimsen?
Dedi:Şirvan gözeli.

Birinci bayatıda Şamahı ve Şirvan diyarı terif olunur.Bu terif çok obrazlıdır.Nümunede dağlar ehatesinde yerleşmiş Şamahı, bardağ içinde boylanan gül ve bu yerlerden gız alıb bahteverliye çatın aşig metaforik cergeye salınır.Bu cergede düzülen obrazlar(yurd,çiçek,insan) veten güzelliğinin, firavanlılığın poetik terennümünün mehelli cizgileri seviyyesinde çikiş edir.Mezmunda açık ifade olunan,bedii terennüm objektinin merkezinde duran mehelli mühit var. Bayatılar goşan Şamahı Şirvanı mezmununun

esasında duran terennüm objektı kimi canlandırmagdan ötrü mehz mehelli hususiyetli poetik ünsürlerle işleyir.

Şirvan bayatları içerisinde mehelli coğrafi ünvanlı olanları çöktür:

Men aşig Pirsaaata,
Pir evli, Pirsaaata,
Yarım menden küsübdü,
Ne düşüb camaata?!

Men aşigem Şıxlara,
Zülfü dolaşıglara,
Eşgim bir dastan olub,
Yaylıb aşıglara.

Pirdireki dağımdı,
Goynu gem oylağımı,
Yaş töker leysan kimi,
Deyer, yaman çağımı.

Getmişdim Bozum üste,
Yatmıştım üzüm üste,
Yar menden ne istese,
Deyerem, gözüm üste!

Verilmiş örneklerde Pirsaaat –Şamahı şehri yakınlığında çay,Şıxlar—Şirvanda köy,Pirdireki—Şamahı hem dağ, hem de pir(ocak) adı,Xile –Gobustan bölgesinde pir(ocak) adı,Bozum—Şirvanda yer adıdır.Bayatılarda ocak –pir adlarına sadece yer adları kimi yok,dini—menevi semantika daşıyan deyerler kimitüz tutulmuşdur.Pirsaaat adı “Pir evli” adı ile yanaşı durur.Şıxlar adında ocak –terigetle bağı anlam açık boy verir.Bunun bele olmasını verilmiş ikinci bayatıda “zülfü dolaşıglar” ifadesi tesdig edir.Burada “zülfü dolaşıglar” obrazı bütün poetikliyi ile beraber, teriget irfani mezmunludur.Özge tereften geyd edek ki,”zülfü dolaşıglar” obrazı Azerbaycan folklorunda nadir rast gelinen obrazlardandır.Bu bakımdan,bayatının mehelli ruhu eşgin panteistik seviyyesi ile elagelenmekle Şirvan bayatılarının mehelli hususiyetlerinin özünemahsuzluğundan sorag verir.

Şirvan bayatılarının mehelli hususiyetlerini nümayiş etdiren cehetlerden biri onların Şirvan elinin sanki terennüm coğrafiyası olmasıdır.Bebe ki,Şirvan eli özünün yer yurd adları ile mehelli bayatılardan bir sistem olarak keçir:

Ağdaşda mehman menem,
Göyçayda gurban menem,
Şamahıyam,Ağsuyam,
Baş başa Şirvan menem.

Men aşig Talıstana,
Yol gedir Talıstana,
Eşgime inam yoksa,
Serrafla ara, sına.

Gobustan yol üstedi,
Arkalık gol üstedi,
Siz Allah,gende durun,
Sevgilim yol üstedi.

Şirvanın tarihi toponimlerini özünde yaşadan, bedii obrazlara çeviren bu dördlülüklerde yer adlarından istifade özü diggeti celb edir.Önce geyd edek ki,folkorda yeradlarının deyişmez gelibleri var.Yani bunlar folklor mekanlarıdır.Epik mekanlarda bu, özünü daha çok gösterir.Lirik metinlerde bu, bir geder lirik örtüye bürünmüş olsa da, dağ, dere,meşe,çay ve s. kimi obrazların bayatılarda statik menası var.Konkret mekanlara münasibetde hemin statik lirik mekanlar ad unvan gazanarak geyri müeyyenliktden çıkar.Meselen,yukarıda verilmiş bayatılarda Şirvan ayrı ayrı bölgelelerinin simasında konkret terennüm objektine çevrilir.Yurdun gözelliyyinden vecde gelen aşig veten sevgisinin ganadlarında Ağdaşa gonag, Göyçaya gurban olur(Ağsu,Göyçay,Ağdaş—Şirvanda bolge adları).Şamahıya Ağsuya govuşur,bütöv Şirvanla boyaboy durur;vetenleşir,yurdlaşır.Bu bayatılarda toponimler hem gehremanın veten sevgisinin bedii tezahür vasitesi,hem de bu sevginin birbaş objektı kimi çıxış edir.Bayatılarda Talıstan(köy adı) ve Gobustan(Şirvanda

bolge adı) adları bedii vasite,bedii poetik ünsür seciyyesi daşıyır ve diyer Şirvan yer adları ile birlikte Şirvan bayatılarının mehelli seciyyesini tezahür etdirir.

Şirvan folkloruna has bayatılarının yer adları ile bağlı coğrafiyası tekce Şirvanla mehdudlaşmır. Eksine, Şirvan Azərbaycanın ağır ellerinden olmuş, hemçinin şergin, türk dünyasının diger memleketleri ile de ilişkilere malik olmuştur. Bu, özünü Şirvan bayatılarında mehelli coğrafi sistem şeklinde gösterir:

Yer olmaz Gilan kimi,
Peşt kimi,Gilan kimi,
Meni gefil çaldılar,
Bir efi ilan kimi.

Şeki,Şirvan,Dağıstan,
Bülbül ötmez bağ üstün,
Feleyin gaydasıdı,
Dağı çeker dağ üstün.

Men aşğam Daşkende,
Ayag götür,aş kende,
Bu zülüm ki burdadı,
Neçün yağmır daş kende?!

Savalanın buzu var,
Gülü var,yarpızı var,
Burada bir igid ölüb,
Ne oğlu,ne gızı var.

Tiflis yolu mirvari,
Tiflisde gördüm yarı,
Çağırırım beri bakmaz,
Ağlaram zarı zarı.

Gördüyümüz metnlerdeki yer adları (Gilan,Reşt,Dağıstan,Savalan,Tiflis) Şirvan elinin elage ve nüfus coğrafiyasını nümayiş etdirir. Bayatıçağırınlar bu adlardan bedii ifade vasitesi kimi senetkarlıqla istifade etmişler.

Şirvan bayatılarında mehelli çizgiler, o cümleden Şirvanın yer yurd adlarından istifade olunması folklor yaradıcılığının öz gayda ganunları dahilindedir. Folklor metni mehelli mühite garşı

“hessasdır”. Mühitde baş veren deyişiklikler folklorda öz ifadesini tapmış olur. Bu ifadelenme en muhtelif seviyyelerdedir. Etnosun yaşadığı coğrafi mühit, ictimai siyasi mövcudluk terzi, teserüffat heyatı, iqtisadi guruluşu ve s.muhtelif amiller olmagla folklorda öz izlerini goymuş olur. Bütün bunlar etnosun yaşayışının muhtelif terefleri kimi folklor metninde öz inikasını mehelli elvanlıq şeklinde tapır. Bu, bayatılarda da özünü parlag şekilde gösterir.

Azərbaycan bayatılarının, o cümleden, Şirvan bayatılarının mehelli mühite garşı hessaslığı tesadüfi deyil. Bayatı bir poetik janr olaraq öz gisa, kiçik hecmine bakmayarak bir tamlığa,bütövlüye maliktir. Bu bütövlük özünü metnde mehelli cizgilerin de ifadelenmesinde gösterir. Şirvan bayatısı bir ayna olarak Şirvan eline güzgülü tutur. Bu bayatı “güzgüsünde” Şirvan bütöv görünür; insanları, onların meneviyyet dünyası, yerleri, yurdları ile birlikte.

Şirvan bayatılarında mehelli hususiyetlerin bir sistem kimi ardıcılığı ümumiyyetle, türk folklorunun, türkün heyat terzinin bütövlükte poetik inikası olmasından ileri gelir. Bu, onu gösterir ki, folklor canlıdır. Onda onu yaradan insanların nefesi,ruhu var. Folkloru öğrenirken bunu nezere almag lazımdır. Milli meneviyyatın derki, milli varlığın dirçeldilmesi folklorun toplanması ve tedgiginden keçir. Bu yolda ümumtürk bayatıları hüsusi aktualıqlıq kesb edir.

Notlar

Megalede istifade olunmuş bayatıları Şirvan da uzun iller erzinde apardığımız toplama zamanı elde etmişik.